



Vakıflar Dergisi

Yıl: Haziran 2020 • Sayı: 53

VAKIFLAR DERGİSİ

Yıl: Haziran 2020 - Sayı:53 - Hakemli Dergidir. Haziran ve Aralık olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

TÜBİTAK ULAKBİM
Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT) tarafından taranmaktadır.

Sertifika No: 16651

ISSN: 1011-7474

e-ISSN: 2564-6796

Sahibi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Adına
Burhan ERSOY

Yayın Koordinatörü

Rifat TÜRKER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Mevlüt ÇAM

Yayın Yönetmeni

Mehmet KURTOĞLU

Editörler

Hüseyin ÇINAR, Fatih MÜDERRİSOĞLU

İngilizce Editörü

Miyase KOYUNCU KAYA

Tashih

Hasan DEMİRTAŞ

Dergi Sekreteryası

Hasan DEMİRTAŞ

Yayın Kurulu

Prof.Dr. Mehmet BULUT	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof.Dr. Yılmaz KURT	Ankara Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Mehmet ÖZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. Ali YILMAZ	Uşak Üniversitesi
Doç.Dr. Miyase KOYUNCU KAYA	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih MÜDERRİSOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Murat YILMAZ	Ahmet Yesevi Üniversitesi

Yayın Danışma Kurulu

Prof. Dr. Mahmut AK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Enver ÇAKAR	Fırat Üniversitesi
Prof.Dr. Abide DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Géza DAVID	Macar Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ	Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Özer ERGENÇ	Bilkent Üniversitesi
Prof.Dr. Suraiya FAROQHI	İbn Haldun Üniversitesi
Prof.Dr. Zekeriya KURŞUN	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut KAYA	İstanbul Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Yunus KOÇ	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. İlber ORTAYLI	MEF Üniversitesi
Prof. Dr. Hüsrev SUBAŞI	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof.Dr. Eugenia KERMELİ ÜNAL	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. Aysel TÜKEL YAVUZ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ	Hacettepe Üniversitesi (Emekli)
Prof. Dr. Musa YILDIZ	Ahmet Yesevi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Vefa ÇOBANOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Dr. Rhoads MURPHEY	Birmingham Üniversitesi (Emekli)
Evanjeila BALTA	Ulusal Yunan Araştırma Vakfı / Yunanistan
Mehmet Çetin	Araştırmacı

Yayın ve Danışma Kurullarındaki isimler unvan ve soyadına göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Dergimize gönderilen yazılar, önce yayın kurulunca incelenir ve uygun bulunanlar, değerlendirilmek üzere alanında çalışması ile tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Dergide çıkan yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir. Yayınlanan yazı, belge ve fotoğrafların her türlü hukuki sorumluluğu yazarına aittir.

Yazışma Adresi:

T.C.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı
Vakıflar Dergisi Atatürk Bulvarı. No: 10 06050 Ulus / ANKARA / TÜRKİYE
Tel: (0312) 5096000 - Faks: (0312) 324 47 22
e-posta: vakiflardergisi@vgm.gov.tr - web: www.vgm.gov.tr

İÇİNDEKİLER / CONTENT



Yahya Paşa'nın Üsküp'teki Vakıfları	9
Waqfs of Yahya Pasha in Skopje Mehmet İnbası	
Mülkiyet Bakımından Silistre Sancağı'nda Değirmenler (XVI. ve XVII. Yüzyıllar)	29
The Mills in Silistre Sanjak in terms of Ownership (XVI. and XVII. Centuries) Ahmet Köç	
1576 Numaralı Defter Örneğinde Ruûs Defterlerinin Vakıf Atamaları Açısından Önemi	47
The Importance of Ruûs Books for Waqf Assignment; The Case of Book Number 1576 Ülkü Yancı	
1766 Tarihli Bir Hamam Defterine Göre İstanbul Vakıf Hamamları	67
Istanbul Waqf Hammams According to a Hammam Survey Dated 1766 Ahmet Yaşar	
Hurufat Defterlerine Göre Vakıf Kurumlarında Yaşanan Sıkıntılar: Adıyaman Vakıfları Örneği	101
Troubles in Waqf Institutions According to the Hurufat Registers: The Case of Adıyaman Wagfs Muhammet Nuri Tunç	
Hurufat Defterlerine Göre 17. ve 18. Yüzyıllarda Gercanis'de (Refahiye) Bulunan Vakıf Eserler	115
The Waqf Monuments in Gercanis (Refahiye) in the 17th and 18th Centuries According to the Hurufat Registers Funda Naldan	
Tanzimat Sonrasında Siverek'teki Vakıflar Ve Mahkemelere Yansıyan Problemleri	133
Waqfs in Siverek After The Tanzimat and Their Problems Reflected in The Courts Ekrem Akman	
19. Yüzyılda Karamanoğlu Mehmet Bey Camii ve Vakfı	147
The Karamanoğlu Mehmet Bey Mosque and Waqf in 19th Century Sefa Alp - Selahattin Satılmış	
Amasya Bayezit İl Halk Kütüphanesi'ndeki Mecmû'a-i Ed'ıye Ve Tasvirleri	163
Majmu'a Al-Ad'ıya and Its Illustrations in Amasya Bayezit Province Public Library Hayrunnisa Turan - Zeynep Er	
Gaziantep Geleneksel Hamamlarının Belgelenmesi Ve Koruma Önerileri	181
Documentation of Gaziantep Traditional Baths and Protection Recommendations Emine Ekinci Dağtekin	
İstanbul'da Kentsel Hafızanın Devamlılığı: Pantokrator Manastırı İle Süleymaniye Külliyesi'nin Karşılaştırılması ..	199
Continuity of Urban Memory in Istanbul: Comparison of Pantocrator Monastery and Suleymaniye Complex İlknur Türkoğlu	
Hak Temelli Yaklaşım Bağlamında Vakıfların Sosyal Yardımları: Ankara ve İstanbul Örnekleri	221
Social Assistances of Wagfs in the Context of Right-Based Approach: The Cases of Ankara and İstanbul Hicran Atatanır	
Tarihçe-i Ayasofya	247
History of the Hagia Sophia Mevlüt Çam - Beyhan Hacıömeroğlu	
Kitabiyât	265
Book Review	
Hasan Demirtaş, Hacı Bektaş Velî Dergâhı Ziyaretçi Defteri (1921- 1925)	266
Yılmaz Kurt	

Tarihçe-i Ayasofya*

Mevlüt Çam** - Beyhan Hacıömeroğlu***

Öz

Son yıllarda en fazla tartışılan konulardan birisi olan Ayasofya Camisi, belki de hakkında en fazla kitap ve yazı yazılan ibadethanelerdendir. Zira Türkiye’de muhtelif kütüphanelerde onlarca “Tarihçe-i Ayasofya” adıyla kitap ve risale bulunmaktadır. İstanbul’un fethinden önce kilise olarak hizmet vermiş olan yapı, fetihle birlikte camiye tahvil edilerek 479 yıl kesintisiz cami olarak hizmet vermiş bir vakıf eseridir. Bu çalışmada Mecmua-i Fünun’da Fardis ve Kostantinidi’ye ait iki makaleye yer vererek vakfiye üzerinden Ayasofya meselesi ile ilgili bir değerlendirme yapmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Ayasofya, Fatih Sultan Mehmet, İstanbul’un fethi, kilise, cami, vakıf.

History of the Hagia Sophia

Abstract

Being one of the most controversial issues of late years The Hagia Sophia Mosque might be counted among the places of worship about which had been written numerous books and articles. Since there are dozens of books and booklets at various libraries in Turkey called “History of the Hagia Sophia”. The building which had served as a church until the conquest of İstanbul and was converted to a mosque after the conquest is a waqf monument that had been uninterruptedly used as a mosque for 479 years. In this article, we tried to examine the issue of the Hagia Sophia through the waqfiye and the articles of Fardis and Kostantinidi published in a magazine called Mecmua-i Fünun.

Keywords: The Hagia Sophia, Mehmed the Conqueror, the conquest of İstanbul, church, mosque, waqf.

* DOI: <https://doi.org/10.16971/vakiflar.759710>

Makale Rapor Durumu: Makale iki akademisyen hakemin inceleme raporları doğrultusunda yayınlanmıştır.

Article Report Status: The article was published as a result of the review reports of two academic referees.

** VGM Kültür ve Tescil Daire Başkanı; m.cam@vgm.gov.tr; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5433-8187>

*** VGM Vakıf Uzmanı; beyhanhaciomer@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3052-5372>

Giriş

Bu yazıda Osmanlı Devleti Bâb-ı Âlî Tercüme Odası hulefasından Fardis'in *Mecmua-i Fünun*'da yayınlanan "Ayasofya" başlıklı yazısı ile yine aynı mecmuada yayınlanan Kostantinidi'ye ait "Tarih-i Ayasofya" adlı makalelerinin transkripsiyonunu verdikten sonra, Fatih Sultan Mehmed Han'ın "Ayasofya Vakfiyesi" üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır.

"Ayasofya" makalesinin yazarı Fardis'in, Rum asıllı olup Bab-ı Ali Tercüme Odası'nda katip ve halife olarak görev yaptığı, bu görevinden önce Berlin Sefareti'nde görev aldığı bilinmektedir (Kılıç, 2009: 229). Fardis'in Osmanlı öncesi İstanbul ve Fars tarihine dair yazıları dizi halinde *Mecmua-i Fünun*'da; Fars tarihi hakkındaki makaleleri *Tarih-i Müluk-ı Fars-ı Kadim* adıyla kitaplaştırılarak Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye tarafından basılmıştır (Kılıç, 2009: 316). Fardis ayrıca Konstantin Fotiyades ile birlikte *Hazine-i Lügat-ı Rumiye ve Osmaniye* adını taşıyan Rumca-Osmanlıca bir sözlük neşretmiştir (Kılıç, 2009: 314).

"Tarih-i Ayasofya" makalesinin yazarı olan Konstandini ise Tercüme Odası kâtiplerinden Fardis ile aynı odada görev yapmış olan Konstandini Aleksandros'tur. Konstandini'nin Eski Yunan ve Ayasofya tarihi hakkında iki telif eseri bulunmaktadır. *Tarih-i Yunan-ı Kadim* adını taşıyan kitabı Antik çağ Yunan medeniyetinin Dünya tarihine yaptığı katkılardan bahseden ilk monografik çalışmadır (Kılıç, 2009: 316).

Her iki makalede Ayasofya'nın yapılışı, hangi hükümdarlar dönemlerinde ne şekil üzere yapıldığı, inşa eden mimarlar ve inşaat masrafları gibi bilgiler yer almaktadır. Makalelerde Ayasofya'nın yapılışı farklı şekillerde anlatılmakta; bazı isimler her iki makalede aynı şekilde yer alırken, bazı isimler ise tamamen farklı olarak zikredilmektedir.

Tabii ki burada makale yazarlarının kullandıkları kaynaklar bu anlamda büyük önem arz etmektedir. Her iki yazar da alıntı yaptıkları kaynakları ve yazarlarını belirtmekte olup buradan da yazarların farklı kaynakları kullandıklarını anlamaktayız.

Fardis ve Kostantinidi makalelerinde İstanbul'un fethi ve akabinde Fatih Sultan Mehmet tarafından Ayasofya'nın camiye çevrilmesine ve fetihden sonra tarihi süreçte Ayasofya Camii'ne ilave edilen eklemeler ile Osmanlı sultanları tarafından yapılan bakım onarımlara da yer vermektedir.

Özellikle Kostantinidi'nin makalesinde Fatih Sultan Mehmed'in fetihden sonra sancağını Ayasofya'nın ortasına mihrap kısmına diktiği, kubbe kısmına nişan olmak üzere bir ok attığı ve ilk ezanı kendisinin okuduğu gibi önemli bilgiler de yer almakta olup, söz konusu makalelerin transkripsiyonları aşağıda yer almaktadır.

1. Fardis'in "Ayasofya" Başlıklı Makalesi

Ma'lûm olduğu üzere şehir-i İstanbul yedi yüksek tepe üzerine binâ olunmuş olduğundan Ayasofya Câmî-i şerîfi bunlardan cânib-i şimâl-i şarkide vâki' tepenin cihet-i garbiyyesinde Ahırkapı'ya yedi yüz ve Yalıköşkü sâhiline bin hatve bu'd mesâfede vâki'dir. Zamân-ı kadîmde mevki'-i mezkûrda bir büthâne olup sonra harâbesi üzerine mîlâdın 327 senesinde Kayser Kostantin ekber haç şeklinde ahşâb bir kilise binâsına mübâşeret ve hikmet-i Rabbâniyye ma'nâsına (Seo Sofyas) tesmiye eylemiştir. Ancak hitâma resîde olmaksızın kayser-i müşârun-ileyh vefât eylediğinden otuz üç sene sonra oğlu Kostanis bir mikdâr tevsi'yle berâber itmâm eylemiştir. Fakat ism-i mezkûrdan Rabb ma'nâsına olan Seo lafzı mürûr-ı zamân ile hafz olunub yalnız sofya ve sonra mübârek ma'nâsına mutazammın Aya kelîmesi ilâvesiyle Ayasofya ya'nî hikmet-i mübâreke tesmiye kılınmış ve ilâ-yevminâ hâzâ bu isim ile ma'rûf bulunmuşdur. Binâ-yı mezkûr kırk dört sene sonra muhterik olduğundan Arkadyus nâm kayser târîh-i mîlâdın dört yüz on beşinde yine ahşâbdan olarak müceddeden binâ idüb bu dahî yüz on yedi sene pâydâr olduktan

sonra beş yüz otuz iki târîhinde Justinyanus nâm kayser zamânında Dersa'âdetde serzede-i zuhûr olan ihtilâlde tu'me-i nâr olmuşdur. Vak'a-i mezkûrede Kayser Justinyanus erbâb-ı fesâda gâlib gelerek emn ü âsâyışın takarrürünü müte'âkib ma'bed-i mezkûrun zînet ve cesâmetce emsâli görülmemiş bir sûretde ve hey'et-i kadîmesi olan haç şeklinde kârgîr olarak inşâsını tasâmim ve memâlikinin her tarafından en meşhûr mi'mâr ve nakkâşları Dersa'âdete celb itdiği misillü Roma ve Atina ve Mısır ve Cezâyir-i Bahr-i Sefîd ve Ayasluğ ve Eski İstanbul ve sâir yerlerde vâki' me'âbid ve ebniye-i kadîme ve meşhûre harâbelerinden somakî ve yeşim ve virkânî ve diğere türlü makbûl ve nâdîde sütûn ve ahcâr cem' ü tedârikiyle Dersa'âdete nakl itdirmişdir. Ma'bed-i mezkûrun baş mi'mârlığını Sultanhisar ahâlîsinden olub ulûm-ı ri'yâziye ve sâirede yed-i tûlâsı bulunan Antemiyos'a havâle idüb ma'îyyetine dahî yüz mi'mâr ve her bir mi'mâra yüz amele ki cem'an on bin kişi ta'yîn eyledi. Bunlar yekdiğere mûcib-i gayret ve rekâbet olmak üzere ikiye mûnkasim olarak mîlâdın beş yüz otuz üç senesi şehr-i Şubatın yirmi üçüncü günü esâsının vaz'ına mübâşeret olunmuş ve kable'l-itmâm mûmâ-ileyh baş mi'mâr vefât eylediğinden yerine amimizâdesi Paleçelü İsidoros ta'yîn kılınmıştır. Binâsı mîlâdın beş yüz otuz sekiz senesi Kânûn-ı Evvelinin yirmi dördünde ya'nî beş sene on ay zarfında ve diğere rivâyete göre enkâzının Dersa'âdete nakli yedi sene altı ay ve binâsı sekiz sene altı ay mümtedd olub bu takdîrde on altı senede hitâm-pezîr olmuşdur. Mi'mâr-ı mûmâ-ileyh ibrâz-ı mahâret için kubbesini pek yassı yapmış olduğundan yirmi sene sonra vukû' bulan bir hareket-i arzdan nâşî mûnhedim olmuş ve yine mi'mâr-ı mûmâ-ileyh evvelkinden yirmi kadem mürtefi' olmak üzere şimdiki kubbeyi inşâ idüb buna takviyet virmek üzere hâricen şimâl ve cenûb tarafında birer kemer ve zemînden kubbeye kadar ikişer pâ-y-bend ve diğere bazı ebniye ilâve eylemiştir. İşbu ilâvât hâricen revnak ve letâfetine îrâs-ı halel itmiş ise de dâhilen gerek sanat ve cesâmet ve gerek ihtîşâm ve zînetce olan muhassenâtı hakikat-ı hayra sâz-ı uyûn-ı âlemdir.

Büyük kapudan girildikde mihrâba kadar gidilüb vasatında durulduğu hâlde nazar cevânib-i erba'asını ihâta ideceğinden şu cihetle dahî her türlü medh ü sitâyîşe elyak ve ahrâ ve rûy-ı arzda bulunan bu makûle ebniyenin kâffesine tefavvuk ve rûchâniyeti rû-nümâdır.

Binâsına sarf olunan mebâliğ takrîben bir milyon liraya bâliğ olub bânîsı bulunan kayser-i müşârun-ileyh derûnuna vaz' eylediği tezyînât fevka mâ-yetesavver olub yalnız üç bin müzehheb sîm kandîl ta'lîk kılını ve âyîn-i İsevî üzere mihrâb pîşgâhında mevzû' büyük süfre altun ve gümüş ve inci ve elmas ve yâkût ve zümrüd ve sâir her nev' zî-kıymet ahcârdan ibâret bir halîtadan ma'mûl olarak yetmiş iki elvân-ı muhtelifeyi şâmil idi ve zerr-i hâlisden masnû' yek-pâre dört sütûn üzerine mevzû' olub bunun üzerinde dahî dört dört kıt'a müzehheb sîm sütûn üzerinde vâki' sîm kubbenin üstünde otuz sekiz kıyye vezninde alma ta'bîr bir kıt'a altun küre ve bunun üzerinde dahî yirmi üç kıyye vezninde kezâlik altundan ma'mûl ve envâ' cevâhir ile müzeyyen bir haç vaz' olunmuş idi ve sahnın cânib-i şarkisinde gâyet musanna' ve zî-kıymet ma'âdin ve ahcâr ile müzeyyen ve murassa' bir minber inşâ kılınmış idi. Ba'zı müverrihînin tahrîrine göre işbu minber ile mihrâb pîşgâhında bulunan mezkûr süfre bâlâda zikr olunduğu üzere kubbenin hîn-i inhidâmında şikest ve telef olub fakat diğere rivâyete nazaran Latinler şehr-i Kostantiniyyeyi zabt itdiklerinde mezkûr süfreyi sâir birçok tezyînât ile berâber ahz ü selb ve memleketlerine irsâl itmek üzere bir seffineye tahmîl itmişler ve işbu seffine Marmara Denizinin ortasında gark olmuşdur.

Justinyanus Ayasofya'nın küşâd-ı resmîsinde bin re's sığır ve bin koyun ve altı yüz geeyik ve bin domuz ve on bin horus ve tavuk zebh ile fukarâya pekçok hınta tevzî' eylemiştir ve kendisi azîm alay ile derûnuna duhûl ve minbere urûc ile böyle bir ma'bed binâsına muvaffak olduğundan dolayı beyân-ı teşekkür ma'razında bir nutuk îrâd idüb bu sırada arz-ı tefâhür ve mübâhât ile "Ey Süleyman ben sana tefevvuk eyledim" demiştir.

Sandys nâm seyyâh demiştir ki “Bu binâ-yı meşhûrun ber-vech-i tedkîk ta’rîf ve tavsîfi mûcib-i tatvîl olub buna tasaddî itsem dahî ifâdâtım meşhûdâtıma nisbetle pür-naks ü kusûr olur” binâen-aleyh hakk-ı tavsîfi iddi’asında olduğum hâlde ol bâbda bir ilm-i icmâlî i’tâsına ibtidâr iderim. Şöyle ki Ayasofya Avrupa ve Rusya’da en meşhûr kiliseler ve husûsan Venedik’de kâin Sen Mark ma’bedinin Dersa’âdetde birçok cevâmi’in binâsında az çok nümûne ittihâz kılınmıştır. Câmî-i mezkûrun şekli murabba’ ve haçvârî olub tûlü iki yüz altmış dokuz ve arzı iki yüz kırk üç ve zemînden kubbesinin bâlâsına kadar irtifâ’ı yüz seksen sekiz kadem-i hendesîdir. Cesâmetce fi-zamâninâ dünyâda mevcûd diğer büyük ibâdethânelere nisbetle dördüncü derecedir ve tahmînen yirmi beş bin nüfûs isti’âb ider.

İkisi şimâl ve ikisi cenûb tarafında sahnın dört köşesinde birer cesîm destek ve bunların üzerinde dört mürtefi’ kemer inşâ olunmuştur ki biri şark ve biri garb biri şimâl ve biri cenûb taraflarına ya’nî bunların her biri cihât-ı erba’a-i asliyeden birine mukâbilidir ve binânın gâyet musanna’ olan kubbesi işbu dört kemer üzerine binâ kılınmıştır.

Gerek kubbe ve gerek kemerlerin binâsında isti’mâl olunan tuğlalar Rodos cezîresinde gâyet hafif bir nev’ toprakdan i’mâl olunmuş olub altısı bir âdî tuğla ağırlığındadır ve her bir tuğlanın üzerine Yunanîce “Cenâb-ı Hakk bu binânın dâhilindedir ve hiçbir vakit mütezelzil ve harâb olmayacaktır” kelimâtı tab’ olunmuştur. Hîn-i inşâsında her on iki tuğla arasına pîşvâyân-ı dînin (Relik) ta’bîr olunur teberrükâtından birer parça vaz’ ile du’â olunur idi.

Kubbe-i mezkûrenin kutru yüz sekiz ve irtifâ’ı otuz sekiz kademdir. Binâen-aleyh Londrada kâin Sen Pol Kilisesi kubbesinden beş kadem mürtefi’ ve Romada vâki’ Sen Petro Kilisesi kubbesinden yirmi sekiz kadem alçaktır. Bunun aşağı tarafı kalın olub yukarısı bi’t-tedrîc incedir ve kırk dört penceresi olub dâhilen her ikisinin arasında rasânet için bir kadem sihanında birer kâime vardır ve bunların yukarı tarafları incelerken yekdiğeriye takarrub idüb kubbenin tepesinde birleşürler. Dâhilen kubbenin dört köşesinde mozaik ta’bîr olunur hurda cam parçalarından mürekkeb dört melek resmi vardır ki bunlar Cebrâil ve Mikâil ve Azrâil ve İsrâfilin sûret-i mefhûmeleridir. Kezâlik kemerler ile bütün kubbenin sathı işbu mozaik ile tezyîn olunmuştur.

Sâlifü’z-zikr destekler demir ve kurşun vaz’ ve isâğasıyla ve alâ rivâyetin şehrin ebniye-i sâiresinde müsta’mel bir nev’ harc ile yekdiğere tahkîm olunmuş cesîm taşlardan ibâretedir. Harc-ı mezkûr kaynadılmış arpa suyu ile kireç ve esdâf-ı sağîre-i bahriyeden ve karaağacın sahk olunmuş kabuğundan mürekkeb olduğu mervîdir.

İşbu destek ve temellerden mâ-adâ binânın her tarafı tuğladan inşâ ve kubbede mevzû’ olduğu misillü binânın sâir mahallerine ve sûtûnların zîr ve bâlâsına birer parça relik sokuşdurulmu[ş]dur. Zikr olunan dört büyük destekden başka ikisi şark ve ikisi garb tarafında diğer dört küçük destek dahî vardır. Şark ve garb tarafındakilerin yekdiğeriyle büyük destekler üzerinde birer kemer ve bunlara müstenid birer nîm kubbe ve yanlarında münhaniyyü’s-şekl birer nîm dâire olub bu vechle şark ve garb taraflarında üçer nîm dâire ve nîm kubbe teşekkül itmiştir. Ancak şark tarafında vasatda vâki’ nîm dâire ya’nî mihrâb mahalli ziyâdece muka’ardır ve bunun üçü aşağıda ve üçü yukarıda altı büyük penceresi vardır ve mukâbilinde garb tarafında vasatda vâki’ nîm dâire muka’ar olmayub ancak zâviye-i kâimeye müntehî ve üzeri yalnız kemerli olubnîm kubbesi olmadığı hâlde hasır evesine çıkar vasatda bir büyük ve iki tarafında birer küçük ki cem’an üç kapısı vardır ve her bir üç nîm kubbe üzerinde garb ve şark tarafında olan büyük kubbe kemerlerine kadar mürtefi’ ve bunlara müstenid birer nîm kubbe dahî vardır.

İşte bu vechle ortada temel ve sûtûn görünmediği hâlde nîm dâire ve kubbeler sahn-ı câmi'î hayli tevsî' ile mûcib-i hayret olacak bir sûrete vaz' ider ki şu hâl hiç bir ma'bedde yoktur. Her bir küçük destek arkasında ya'nî bunlar ile duvar beyinde birer dar geçit vardır. Zikr olunan altı pencereden mâ-adâ her bir nîm kubbenin bâlâsında beş pencere vardır ve mezkûr nîm kubbeler dâhilen büyük kubbe misillü mozaik ile müzeyyendir. Büyük ve küçük desteklerin arasında ya'nî mihrâb nîm dâiresiyle mukâbilinde vâki' üç kapının yanlarında vâki' mârru'z-zikr dört nîm dâirenin aşağı katında her birisinde ikişerden cem'an sekiz kızıl somakî direk vardır bunların irtifâ'ları otuzar ve kutrları üçer buçuk kademdir. Kâ'ideleri çâr-köşe beyâz mermerden ve sâir sûtûnların kâ'idelerinden büyüktür ve başları kezâlik beyâz mermerden olarak gâyet musanna'dır. Bunların ve bi'l-husûs garb tarafındakilerin ekserîsi mürûr-ı zamân ile ba'zı yerinden çatlamış olduğundan demir ve tunc çenberler takılmıştır. İşbu sûtûnlar fi'l-asl Beriyyetü'ş-Şamda kâin Baalbek şehrinde Şemse mahsûs meşhûr ibâdethânedeki merkûz olup bunlar Orelyanus nâm kayser tarafından Romaya irsâl ve orada yine Şemse mahsûs bir ma'bed binâsında istî'mâl kılınmıştı. Ba'dehu ma'bed-i mezkûr harâb olduğunda işbu sûtûnlar asilzâdegândan birinin zevcesine bi'l-verâse intikâl ittiğinden merkûme dahî Ayasofya'nın hîn-i binâsında Justinyanus'a ihdâ eylemiştir.

Sahnın cânib-i yemîn ü yesârında ve büyük destekler arasında sekiz yeşil sûtûn vardır ki bunlar Ayasluğ'dan celb olunmuştur. İrtifâ'ları kırk iki ve kutrları dört buçuk kademdir. Kâ'idelerinin aşağı tarafı mermer ve yukarıları pirindir ve başları beyaz mermerden nefis işlenmiştir. İşbu sûtûnların ve sahnın köşelerinde vâki' dört nîm dâirede mevcûd sekiz kızıl Somakî direğin üzerinde altışardan otuz altı yeşil a'lâ sûtûn olup irtifâ'ları yirmi dört ve muhîtleri yedi kadem sekiz parmakdır ve bunlardan kalınca olarak garb tarafında büyük kapı üzerinde yan yana muttasıl ikişerden dört ve bunların iki yanlarında bir adam boyundan yüksek olup fener vaz'ına mahsûs diğer dört ki cem'an kırk dört yeşil sûtûn vardır. Bunların kâffesi tabaka-i sâniyenin sahn tarafında vâki' olup fener vaz'ına mahsûs olan mezkûr dört direkden mâ-adâsının ba'zıları büyük kubbeyi ve ba'zıları dahî dört nîm kubbeyi hâmidirler.

Tabaka-i sâniyede mihrâb nîm dâiresine kadar mümtedd bir ve bu tabakanın bâlâsıyla kubbeyi dâir ammâ dar ihâta itmiş iki ki cem'an üç sıra dehlîz vardır. Câmi'in zemîni altında on yedi kadem umkunda gâyet cesîm bir sahrîc olup bunun ağızı garb tarafında vâki' iki destek arasındadır. Câmi'in zemîni ser-â-pâ büyük kıt'ada mermerler ile döşenmiş ve bunların üzerinde nefis ve girân-bahâ Anadolu kalîçeleri ferş olunmuştur. Sahnın cânib-i garbîsi yemîn ü yesârında kâin iki nîm dâire dâhilinde yekpâre birer büyük mermer küp vardır. Bunlar mecrâ-yı mahsûs ile hâricden gelen su ile dolub cemâ'at musluklarından tecdîd-i vuzû ve def'-i atş iderler. İşbu küpleri Sultân Murad-ı Sâlis hazretleri Marmara Cezîresinde i'mâl itdirmiştir. Sâlifü'z-zikr dört destek pîşgâhında üç arşın irtifâ'ında müte'addid direkler üzerine müstenid dört mahfil ve şimâl tarafında dört sûtûn üzerinde bir kürsî olup bunlar kâffeten mermerdir ve mahfel-i şâhâne mukâbilinde vâki' minber dahî kezâlik beyâz mermerden olarak gâyet musanna' ve müzehhedir. Garb tarafındaki orta kapının kanat ve pervâzları pirinc kaplıdır ve bunun iki cânibinde bulunan diğer iki kapının kanatları kezâlik pirinc kaplı olup pervâzları yeşil taşdandır.

Her bir destekten şimâl ve cenûb duvarlarına birer kemer temdîd olunmuş olmağla câmi'in cihet-i şimâliye ve cenûbiyesinde üçerden cem'an altı cenâh teşekkül itmiştir. Bunların dördü câmi'in dört köşesinde olan dört nîm dâirenin verâsında ve ikisi dahî yekdiğeri mukâbilinde olarak cânib-i şimâl ve cenûbda vâki'dir.

İşte sahn-ı câmi' ile cânib-i şimâl ve cenûbda vâki' mezkûr iki cenâh bir şekl-i çelîpâyı teşkil eylediğinden bâlâda zikr olunduğu vechle binânın haçvârî olması bundan ibâretidir. Köşelerde vâki' olup murabba'u-ş-şekl bulunan mezkûr altı cenâhda üçü tahtânî ve üçü fevkânî olarak altışardan cem'an yirmi dört

pencere vardır. Bunlardan şimâl-i şarkî tarafında olan aşağı sıranın orta penceresi diğerlerine nisbetle bir mikdâr büyük olup soğuk pencere ismiyle ma'rûfdur. İşbu köşe cenâhlarının zâviyelerinde birerden on altı sûtûn vardır. Bunların irtifâ'ları otuz altı ve kutrları üç kadem üç rub' olup ortada bulunan sekizi üstüvânî ve şark ve garb duvarları tarafında vâki' diğer sekiz kıt'ası çâr-köşedir. Bunlardan şimâl-i garbî köşesinde olan direk kâ'idesinden bir arşın yukarıya kadar pirinc kaplıdır. Buna derler direk tesmiye olunub teberrûkan ziyâret olunur. Garb tarafında vâki' iki cenâhın hasır evesi tarafına üçer kapusu olup bunların pervazları beyaz mermer ve kanatları pirinc kaplıdır.

Şark tarafında olan diğer iki cenâhdan şimâl tarafındaki caddeye hurûc ider hünkâr kapısı ve bu kapının dâhilinde şimâl duvarından mihrâb nîm dâiresine kadar mümtedd üçü yeşim ve beşi palantır taşından sekiz kıt'a nefis sûtûn üzerine inşâ olunmuş bir mahfel-i şâhâne vardır. Bunun cihet-i cenûbiyesinde vâki' diğer cenâhın biri cenûb ve diğeri şark tarafında iki kapısı olup şark tarafındakinin hâricinde ikisi kızıl Somakî ve dördü beyâz mermerden altı kıt'a sûtûn vardır. İşbu kapının zemîni biraz alçakda vâki' olduğundan nerdübân ile nüzûl olunur.

Mezkûr köşe cenâhlarının arasında bulunan iki cenâh müstatîldir. Ve her birisinde dörderden cem'an sekiz kıt'a üstüvânî direk vardır. İşbu direklerin irtifâ'ları diğerleri gibi otuz altı ve kutrları üç kadem üç rub'dur. Bunlar cenâheyn-i mezkûreyinin iki sıra üzere ortasında vâki'dir ve cenâheynden her birinin iki sırada on ikiden cem'an yirmi dört penceresi vardır. Şimâl tarafında Vükelâ Kapısı ismiyle ma'rûf bir kapı olup bunun mukâbilinde ya'nî cenûb tarafında dahî evâilde bir kapı olduğu kütüb-i tevârihde menkûldür. Sahnın iki yan tarafında vâki' kemerler mozaik ile müzeyyen olduğu misillü câmi'in dâhilen cevânib-i erba'ası ve destekler gâyet musanna' olarak rengârenk ahcâr-ı nefise ile kaplanmışdır. Hasır evesinin iki ucunda ya'nî cânib-i şimâlî ve cenûbîsinde birer küçük kapı olup bunların dâhillerinde beş kadem arzında at ile su'ûd olunabilecek derecede müstevî ve sekiz kere dolaşır birer nerdübân olup bunlarla tabaka-i sâniyeye çıkılır. Evâilde tabaka-i mezkûreye çıkılmak üzere sâir taraflardan dahî nerdübân olduğu mervî ise de gâlibâ ba'dehu bunlar adem-i lüzûmuna veyâhûd binânın tahkîmi maksadına mebnî sedd olunmuşdur. El-yevm zikr olunan iki nerdübândan başka hünkâr kapısı tarafından dahî diğer bir nerdübân vardır.

Tabaka-i sâniyenin zemînden irtifâ'ı doksan yedi ve bundan kemerlerin bâlâsına kadar kırk beş kadem üç rub'dur. Cihet-i garbiyesi âti'l-beyân birinci hasır evesinin üstü olup vüs'atleri müsâvidir ve cihet-i şimâliye ve cenûbiyesi sâlifü'z-zikr cenâhların üstü olup arzlari altmışar kademdir ve tabaka-i sâniyenin etrâfında sahna nâzır kırk ve iki yanlarında yirmi dört direk olup tabaka-i ûlâda dahî kırk direk olduğundan câmi'de mevcûd direklerin mecmû'u yüz dört kıt'aya bâliğ olur. Tabaka-i sâniyenin cânib-i cenûbîsinde destek ile duvar arasında olup yirmi kadem arzında bulunan geçit mahallinde cennet ve cehennem kapısı nâmiyla ma'rûf bir mermer perde olup bu vechle taraf-ı cenûbîsini ikiye münkasim olur. Şimâl ve cenûb taraflarında yirmi dörderden kırk sekiz ve cânib-i şarkîde on iki ve cânib-i garbîde elli dört ki cem'an yüz on dört pencere vardır. Zemîni on üç kadem tûlunda beyâz mermerlerle tefrîş olunmuşdur.

Mukaddepleri bu tabakanın üzerinde şimâlen ve cenûben büyük kemerlerden sahna nâzır olarak mahfel-i nisâ tabaka-i sâniyesi ismiyle bir tabaka dahî olup ancak sonra bunun adem-i lüzûmuna ve binânın tahkîmi maksadına mebnî ref' olunmuşdur. Kemerlerin esâsından bâlâsına kadar yirmi kadem irtifâ'ında bir mikdâr içeri tarafına olarak kubbenin ikinci def'a inşâsında birer duvar inşâ olunmuş olduğundan sahnın bâlâsı beyziyyü'ş-şekl olmuşdur. Mezkûr iki duvarda tahtânî yedişer ve fevkânî beşerden cem'an yirmi dört pencere vardır. Tafsîlât-ı sâlifeden dahî anlaşılacağı vechle el-yevm Ayasofya'nın her tarafında mevcûd pencerelerin adedi cem'an iki yüz kırk yediye bâliğ olur. Fakat bunlardan ba'zıları binânın resâ-

neti için hâricinde inşâ olunan pâybendler münâsebetiyle kapanmıştır. Ma'mâfih câmi'in revnak ve letâfetine hâlel gelmeyüb şimdi dahî gâyet müferrah ve ziyâdârdır.


Aşağı katının cihet-i garbiyesinde biri birine muttasıl iki hasır evesi olup biri sahn-ı câmi'e mülâsıkdır ve tûlû almış ve arzı on metredir. Kemerli mozaik ve duvarları rengârenk ahcâr-ı nefîse ile müzeyyendir. Taraf-ı şimâlîsinde dâhilî ve hâricî iki kapısı olup hâric tarafında vâki' kapının zemîni mürtefi' olduğundan bundan dâhilî kapıya on bir kademeli bir merdiven ile nüzûl olunur ve taraf-ı cenûbîsinde kezâlik çifte kapısı olup bunlardan mürûr ile avluya hurûc olunur. Cânib-i cenûbîsinde vâki' bâb-ı hâricî her nasılsa biraz yere yatmış olduğundan Yerebatan Kapısı ismiyle ma'rûfdur. Mezkûr kapı kapanılamayub dâimâ açık durur. İşbu hasır evesi taraf-ı cenûb-ı garbîsinde beyâz mermer sütûnlar üzerinde kezâlik mermerden inşâ olunmuş güzel bir mahfel vardır.

İkinci hasır evesi birincinin cânib-i garbîsinde vâki' olup beş kapı ile yekdiğerine mülâsıkdır. İşbu kapıların ortadaki diğelerine nisbetle bir mikdâr büyük olup irtifâ'ı on sekiz kademdir ve mahall-i mezkûr arzen altı ve tûlen kırk metre vûs'atindedir ve birinci hasır evesi gibi mozaik ve ahcâr-ı nefîse ile müzeyyen değildir. Bunun garb tarafında üç kapısı olup ortadaki medrese avlusuna ve şimâldeki sokağa ve cenûbdaki câmi'avlusuna çıkarlar.

El-yevm câmi'in mevcûd olan kapıları cem'an yirmi üçe bâliğ olup bunlardan on yedisi garb tarafında ve ikisi şark ve ikisi cenûb ve ikisi şimâl tarafındadır. Mukaddemâ şark ve cenûb taraflarında ikişer ve şimâl tarafında bir kapı daha olup muahharan ba'zı esbâba mebnî sedd olunmuştur. İkinci hasır evesi hâricinde ve orta kapısının taraf-ı cenûbîsinde sâlifü'z-zikr sahrıcın bir sırada on bir musluğu olup buna on yedi kademeli vâsi' bir merdiven ile nüzûl olunur.

Evâilde medrese avlusu ortasında tas ve kadeh ma'nâsına olan feyyal ismiyle ma'rûf ve yeşim taşdan masnû' gâyet mükellef bir havuzu olup etrâfında ahcâr[d]an ma'mûl arslanların ağızlarından cereyân iden sular ile dolar idi ve havuz-ı mezkûrun etrâfında lîsân-ı Yunanî üzere zîrde mastûr ibâre-i maktûbe



nakş olunmuş idi.  bunun ma'nâsı "yalnız vechi gasl itme kabâyihî dahî gasl it" dikedir. Ba'zı müverrihlerin kavline göre ibâdethâne-i mezkûra giren cemâ'at havuz-ı mezkûrda ellerini ve yüzlerini gasl itdikleri ve havuz-ı mezkûrun garb ve şimâl ve cenûb taraflarında üstü kemerli birer sıra sütûn mevcûd olduğu dahî mastûr-ı kütüb-i tevârîhdir.

Ayasofya'nın her köşesinde birer şerefeli dört minâresi vardır. Bunlardan Hünkâr Caddesi tarafında ya'nî cenûb-ı şarkîsinde bulunanı Ebu'l-feth Sultân Mehmed Hân Hazretleri tarz-ı kadîm üzere tuğladan inşâ itmiş ve diğeri Bâb-ı Hümayûn tarafında ya'nî cânib-i şimâl-i şarkîde olup Sultan Selim-i Sâni Hazretleri seksen sekiz târîhinde beyâz taşdan binâ eylemiştir ve taraf-ı garbîsinde ikinci hasır evesi iki tarafında vâki' diğeri ikisi dahî Fatih-i Şirvan Sultân Murad-ı Sâlis Hazretlerinin eser-i himmeti olarak hicretin dokuz yüz doksan senesinde ser-nümâ-yı meydân-ı zuhûr olmuştur.

Câmi-i mezkûrun binâsından bu âna gelinceye kadar ya'nî bin üç yüz yirmi yedi sene zarfında pek çok kere ta'mîr ve termîm olunmuş olup başlıcaları ber-vech-i âtî zikr ve ta'dâd olunur. Şöyle ki evvelâ târîh-i milâdın 867 senesinde vukû' bulan hareket-i arzda pek çok yerleri çatlamış olması üzerine ta'mîr olunmuştur. Sâniyen 975 senesi Teşrîn-i Sâninin yirmi beşinde cânib-i garbîsindeki kemer çatlayıp buna müstenid olan nîm kubbe münhedim olmuş olmağla ta'mîrine mübâderet olunub altı senede hitâm-pezîr olmuştur. Sâlisen 1317 târîhinde cânib-i şimâl-i şarkîsi oturduğundan şark tarafında dört pâybend inşâsıyla ba'zı mertebe tahkîm olunmuş ise de yirmi sekiz sene sonra mezkûr kemer ile buna müstenid

olan nîm kubbe münhedim olduğundan ta'mîrine müsâra'at olunub çend sene zarfında itmâm olunmuşdur. Râbi'an 1574 târihinde Sultân Selim Sâni Hazretleri çok yerlerinin ta'mîr ve tezyîni ile berâber bâlâda beyân olunduğu üzere garb tarafında vâki' iki minâre ile medreseyi ve diğer ebniye-i hayriyyeyi inşâ itdirdiği esnâda şark tarafındaki nîm kubbe bir zelzeleden nâşi münhedim olub bunu müte'âkib müşârun-ileyh hazretleri irtihâl-i dâr-ı bekâ eylediğinden Sultân Murad Sâlis Hazretleri kubbe-i mezkûreyi müceddeden inşâ ve câmi'-i şerîfin sâir noksanlarını ikmâl eylemiştir. Hâmisen bundan on altı sene mukaddem tabaka-i sâniyesi sûtûnlarından on ikisi bir tarafa temâyül idüb binâ müşrif-i harâb olmak derecesine resîde olduğundan cennet-mekân Sultân Abdülhamid Hân Hazretleri zamânında fenni mi'mârîde yed-i tûlâsı olan Fosati ma'rifetiyle kırk bin kese akçe kadar para sarfıyla iki sene zarfında ta'mîrât-ı mukteziyesi icrâ kılınmıştır.

El-yevm Avrupa Kit'asında Mevcûd En Büyük Ma'âbidin Cesâmetlerini Mübeyyin Cedveldir			
Mevki'	Tûl/Kadem	Arz/Kadem	İrtifâ'
Romada Sen Petro Kilisesi	648	500	434
Floransada bir kilise	575	415	000
Londrada Sen Pol Kilisesi	446	250	404
Ayasofya	269	243	188

Fardis Ez-Hulefâ-yı Oda-i Tercüme-i Bâb-î Âlî

2. Kostantinidi'nin "Târîh-i Ayasofya" Makalesi

İstanbulda gerek cesâmet ve gerek fenni mi'mârî ve san'atca şâyân-ı dikkat birçok ebniye ve âsâr-ı atîka mevcûd olub bunların her biri erbâbı indinde bir gencîne-i âlem-bahâdır. Âsâr-ı mezkûrenin a'zamı olan Ayasofya Câmi'-i şerîfinin târihi cümleye ve bi'l-husûs Dersa'âdet ahâlisine nisbetle sezâvâr-ı ittîlâ' olduğundan ol bâbda kütüb-i mu'tebereden istinbât idebildiğim ma'lûmâtın arz ve beyânına mücâseret kılındı.

Kayâsıra-i Rûmdan (Kostantinus) İstanbulu pâyitaht ittihâz itdikde şehir-i mezkûrun mehâsin-i tabî'iyyesini meâsir-i sanâ'iyyesi ile tezyîn itmek arzûsuyla pekçok ebniye ve imârât-ı nefîse te'sîs ve inşâ itdirdiği sırada taht-ı hükümdârîye cülûsundan yirmi sene sonra ya'nî milâdın üç yüz yirmi yedi senesinde murabba'uş-şekl ve sakfı ahşâb olmak üzere bir ma'bed inşâsına mübâderet idüb hitâmında hikmet-i bâliğâ-i ilâhîveve tahsîs ile Avasofya tesmîve eylemiştir. Bunun cesâmeti cihetiyle ba'zı kesân büyük kilise dahi (Μεγάλη Ἐκκλησία) dirlir idi. Ol zamân müverrihlerinin rivâyetine nazaran Ayasofya imparator-ı müşârun-ileyhin te'sîsât-ı cesîmesinden biri olub ibtidâki hâli eğerçi şimdiki cesâmet ve metânetine mikyas değil ise de ol asırda cümle indinde rehîn-i tahsîn olmuş idi. Kırk sene mürûrun-da ya'nî üç yüz elli sekiz sene-i milâdiyesinde ol vakt Yeni Roma (Νέα Ρώμη) ismiyle ma'rûf olan İstanbul şehri kendince kesb-i vüs'at ve ma'mûriyyet itdiği cihetle Ayasofya'nın dahi tevsî'i lâzım geldiğine ve alâ rivâyetin binâsı pek metîn olmayub Aralıkda zuhûr iden hareket-i arzdan münhedim olduğuna mebnî (Kostantinus)un halefi olan oğlu (Kostantius) evvelkinden daha vâsî' olarak tekrâr inşâsına mübâşeret idüb üç yüz altmış senesinde hitâm-pezîr olmuş ise de bu def'a dahi çok geçmeksizin Hati lakabıyla ma'rûf (İyolyanus) nâm İmparatorun kâ'id-i sandâlî-i hükûmet olmasıyla berâber türbe ve kürsîsi münhedim olmuş ve bunlar ba'dehu müceddeden yapıdırılmış ise de hangi hükümdârın zamânında olduğu mechûldür. Dört yüz dört senesi Haziranın yirminci günü ser-nümâ-yı zuhûr olan ihtilâlde ihrâk olunmuş ise de yalnız sakfıyla mihrâb tarafları muhterik olub sâir yerleri kotarılmış ve hattâ kürsî ile Pat-

rik sandalyesi el-hâletü hâzihi Fenerde Patrikhâne Kilisesinde mevcûd bulunmuşdur. Harîk-i mezkûrdan sonra Küçük (Teodosyus) mesned-nişîn-i İmparatorî oldukda sakfı kemerli olarak müceddeden inşâ ve dört yüz on beş senesi Kânûn-ı Sânisinin on birinci günü küşâd olunub yüz on yedi sene müddet pâyidâr oldukdan sonra beş yüz otuz iki senesinde (Justiyanus)un eyyâm-ı hükûmetinde zuhûr idüb otuz beş bin adam telefini mûcib olan ihtilâl-i azîm esnâsında Ayasofya dahi külliyyen muhterik olmuş idi. İşbu ihtilâlin indifâ'ından sonra İmparator-ı müşârun-ileyh öyle bir muhâtara-i azîmeden kurtulduğundan dolayı şükrâne-i selâmet olmak ve sâha-i âlemde kendisinin bir yâdigârı bulunmak üzere ol günden daha vasî' ve cesîm olarak müceddeden inşâsına ibtidâr ve levâzımının tehyie ve irsâliçün bi'l-cümle me'mûrîn-i mülkiyesine evâmîr-i ekîde isdâr idüb bunlar dahi matlûbdan a'lâ sûtûn ve ahcâr-ı nefîse ve sâir iktizâ iden şeyleri tedârik ve irsâl eylediler.

Arsa-i kadîmesi kâfi olmadığından ittisâlinde bulunan ba'zı hânelerin iştirâsı lâzım gelüb fakat bunlardan ba'zılarının sâhibleri bu bâbda muvâfakatden imtinâ' itmiş olmalarıyla bu sırada zuhûr iden ba'zı hâlâtın nakil ve beyânı münâsib görülmüşdür. Şöyle ki emlâk-i mezkûre sâhiblerinden birisi (Anna) isminde bir dul hâtûn olub kendisine hânesinin değerinden ziyâde akçe teklîf olunmuş ise de bir vechle irzâ olunamamış ve hattâ ilzâmına sa'y eylemek üzere vükelâ-yı devletden ba'zı zevât dahi nezdine gönderilmiş ise de muhâlefetde isrâr idüb tahsîl-i rızâsına imkân bulunamamış olduğundan İmparator-ı müşârun-ileyh bi'z-zât hânesine azîmetle ol bâbda iknâ'ına mübâderet eyledikde merkûme tebdîl-i lisân ile şu isrârı ziyâde akçe almak ve yâhûd diğerk bir menfa'at-i maddiye istihsâl eylemek maksadına mebnî olmayub ancak yapılacak kiliseye kemâl-i hürmetinden nâşî hânesini meccânen terk idüb kendisinin dahi işbu ma'bed-i mu'azzamın inşâsına sa'y idenlerden ma'dûd olmak şerefini ihrâz itmek ve bu vechle kilisede nâmını hayr ile yâd itdirmek arzûsunda olduğunu beyân itmekle İmparator merkûmenin işbu niyet-i hayriyyesini tahsîn ve istid'âsını kabûl ile hâne-i mezkûru ahz eylemiştir.

Emlâk-i mezkûre ashâbından birisi dahi Antiyohos nâmında bir adam olub hânesiçün erbâb-ı hibre ma'rifetiyle elli altûn tahmîn ve kendisine bu mikdârdan ziyâde akçe teklîf olunmuş ise de bir vechle muvâfakat göstermemiş ve ol bâbda cebr olunmak dahi istenilmemiş olduğundan bu keyfiyyet vükelâ-yı devlete mûcib-i hayret olmuş idi. İmparatorun hazînedârı bu husûsda zuhûr iden müşkilâtı gördükde hâne-i mezkûru sâhibinin rızâsıyla ahzını der-uhde idüb şöyle ki sâhib-i mülk-i merkûmun at koşusuna ziyâde merâkı olduğunu bildiğinden ve ol aralık şâyân-ı temâşâ bir koşu icrâsı musammem olduğundan koşu günü bir bahâne ile mezbûru mahbese ilkâ ve koşuya gidecek halkın güzergâhına nâzır bir pencereden bakmasına ruhsat itâ itmiş ve bi-çâre herif halkın gürûh gürûh koşu meydânına gitdiğini gördükde bu mahrûmiyyete tahammül idemeyerek tazallüm veistirhâma ibtidâr ve sebîlî tahliye olunur ise derhâl hânesini teslîm ideceğini va'd itdiğinden seksen altûn bedel ile hâne-i mezbûr iştirâ olunmuşdur.

İştirâsı lâzım gelen hânelerden birinin mutasarrıfı (İksenefon) isminde bir terzi olub merkûm mâl ve şöhrat tahsîline fevka'l-gâye harîs olduğundan hânesi mukâbilinde değerine nisbetle pek ziyâde olarak on dört altûndan başka at koşusu günü yüksek bir sandalye üzerine oturub geçecek arabacıların kendisine ser-fürû itmelerini talep eyledi (gâlibâ vaktiyle merkûm ile arabacılar beyinde bir vazgeçdi olub bu sûretle teşfi-i gayz itmek istemiştir) merkûmun şu müdde'âsı her ne kadar Millet Meclisi tarafından kabûl olunmamış ise de diğerk sûretle irzâsı çâresi dahi bulunamadığından koşu esnâsında taht-ı hükûmdârînin arkasında bir sandalyede oturduğu hâlde mürûr iden arabacılar icrâ-yı resm-i ta'zîm itmek şartıyla İmparator-ı merkûmun istid'âsını kabûl eylemiştir. Diğerk iki hâne sâhibleri bilâ-muhâlefet tahmîn olunan bedel mukâbelesinde hânelerini terk eylemişlerdir. Müşkilât-ı mevcûde ol vechle ber-taraf oldukdan

sonra beş yüz otuz üç sene-i mîlâdiyesi Şubatının yirmi üçüncü günü ol vakt usûlü üzere istiridye ve em-sâli hayvânât kabukları ve kirec ile mahlût olan esâsını İmparator-ı müşârun-ileyh bi'z-zât vaz' itmişdir.

Rum lisânında (Aya) mukaddes ve (Sofya) dahi hikmet dimekdir. Ayasofya'nın inşâsında erbâb-ı mahâret ve iştihârdan yüz mi'mâr ve bunlardan her birinin refâkatinde yüz amele ki cem'an on bin kişi istihdâm olunmuş ve işbu amelenin nisfî binânın cânib-i yemînini ve nisf-ı diğeri cânib-i yesârını der-udhe idüb bu cihetle beyinlerinde rekâbet hâsıl olduğundan her biri müte'ahhid olduğu tarafın sür'at-i ikmâline gayret ve ikdâm iderler idi. İmparator-ı müşârun-ileyhin dahi fenn-i cerr-i eskâlde ma'lûmât-ı kâmileleri olduğu hâlde binânın iktizâ iden resimlerini tanzîm ve umûr-ı sâiresine nezâret itmek üzere meşâhîr-i mi'mârân-dan üç nâzır ta'yîn eylemişdir.

Bu nâzırların birincisi ulûm-ı ri'yâziyede yed-i tûlî sâhibi olan (Antemiyos) nâm zâtdır. El-yevm fevâid-i azîmesi meydânda olan buhâr kuvvetinden istifâde olunmasını evvelâ mûmâ-ileyh tasavvur itmiş olduğu âti'z-zikr vak'adan istidlâl olunur.

Meşhûr avukatlardan biri Antemiyosun hânesi ittisâlinde gâyet mürtefi' bir hâne inşâ itdirüb mûmâ-ileyhin aydınlığını kesmiş olduğundan Antemiyos bundan dolayı iktizâ iden mahallere iştikâ itmiş ise de bir fâideyi müntic olamayub ol bâbda ikâme-i da'vâ idecek olsa dahi avukat muktezâ-yı san'atı def'-i da'vâya muktedir ve esnâyı muhâkemede iskâti müte'assir olmak hasebiyle anınla başa çıkamayacağını derk eylediğinden bu bâbda ahz-ı sâr itmek üzere kendi hünerine mürâca'at eyledi. Şöyle ki hânesinin bir odası üzerine çıkmış olan bir salonunda avukat ehîbbâsına ara sıra ziyâfet virdiğini haber aldığından mezkûr odaya su dolu büyük kazanlar ve ağızlarına aşağı uçları huni şeklinde borular vaz' ile bunların yukarı uçlarını sakfın kirişlerine dayadı ve ba'dehu kazanların altına ateş yakub suların şiddetle galeyânından kesret üzere hâsıl olan buhar borular vâsıtasıyla tabî'î sakfa su'ûd eylediğinden binâda bir hareket ve ihtizâz hâsıl oldu.

Şu tecrübeyi icrâ itdikden sonra avukat ber-mu'tâd bir gece ahibbâsına bir mükellef ziyâfet virüb salonda idâre-i akdâh-ı zevk ü sefâ bulunduğu esnâda Antemiyos ber-vech-i meşrûh kazanların altına ateş virdikde zelzele gibi bir hareket-i şedîde peydâ olduğundan sâhib-i hâne ve med'üvvîn hareket-i arz zannıyla ziyâde telâş iderek ve kemâl-i havf ve dehşetlerinden birbirlerini çiğneyerek kendilerini kapıdan dışarıya atdılar.

Antemiyos bununla dahi iktifâ itmeyerek muka'ar bir âyine i'mâl eyledi. İşbu âyine güneşin karşısına vaz' ve ziyâ bir yere cem' ile bir kimesnenin yüzüne aks itdirildiği hâlde insân pek muzdarib olub tahaf-fuza mecbûr olur idi. Bir de gâyet müdhiş bir sadâ peydâ ider bir nev'-i âlet icâd itmişdir. İşte ihtirâ'ât-ı mezkûresi vâsıtasıyla îsâl itdiği ezâdan avukat fevka'l-gâye müz'ic ve bî-huzûr ve nihâyet metâlibini kabûl ile tahsîl-i rızâsına mecbûr oldu.

İkinci mi'mârın dahi gerek fenn-i mi'mârîde ve gerek cerr-i eskâlde mahâret-i kâmileleri olduğu mazbût-ı sahâyif-i tevârîhdır.

Üçüncüsü (İgnatius) olub bu dahi san'atında pek mâhir idi. (Kodinos) nâm mü[v]jerrihin beyânına nazaran beş yüz kırk bir sene-i mîlâdiyesinde vukû' bulan İnan Muhârebesi ber-taraf oldukda İmparator-ı müşârun-ileyh bir mücessem tasvîr i'mâl idilmesini emr itmiş olduğundan mi'mâr-ı mûmâ-ileyh sûret-i matlûbede bunu i'mâl ve rezk itmiş ve cümle indinde fevka'l-gâye rehîn-i tahsîn olmuş olduğundan ba'zı bed-hâhân şâyed bu münâsebetle mûmâ-ileyhin taht-ı hükûmrânîye iclâs olunması melhûzduz diye hak-kında gamz ve nifâk iderek i'dâmına sa'y eylediler. Müşârun-ileyh dahi kendisini katl itmek istememiş ise de vukû' bulan emri üzerine mûmâ-ileyh tasvîr-i mezkûrun tepesinde bulunduğu hâlde etrâfında bulu-

nan iskeleler kâmilten bozularak açlıktan helâk olmak üzere orada bırakılmışdır. İşbu musîbetden dolayı zevcesi leylen feryâd ve figân iderek tasvîrin etrâfında dolaşdığı hâlde merkûmeye git bana kalın ve uzun bir ip tedârik idüb zifte batırdıktan sonra getürdüb zevcesi dahi ol vechle ipi tehyie iderek getürmüş olduğundan mi'mâr cebinden ölçü ipini ve kuşağını ve bu kabîlden üzerinde bulunan sâir şeyleri birbirine rabt ile aşâğı sarkıdub zevcesi ziftli ipi buna bağlayarak yukarı virmiş olduğundan mi'mâr bu ipi tasvîrin tepesine bağladıktan sonra suhûletle nuzûl itdiği ma'lûm olmamak için ipin ucuna âteş virerek kâmilten hark ve mahv eyledi. Ferdâsı gün halk gelüb mi'mârı tasvîr üzerine bulamadıklarından kuvve-i kudsiyye ile semâya urûc eylediğine zâhib oldular. Mi'mâr-ı mûmâ-ileyh ol vechle bâlâ-yı tasvîrden nuzûlü anda evlâd u iyâlini istishâb ile ruhân kıyâfetinde Edirneye azîmet eyledi. Şehr-i mezkûrda üç sene ikâmet ve ba'dehu bir aralık Dersâ'âdete avdetle bir gün İmparatora tesâdüf idüb kendisini bildirdiğinde müşârun-ileyh ahvâl-i sâbıkadan tecâhül eyledi ve küllî atâyâ ile taltîf idüb Cenâb-ı Hakk bir adamın vikâye-i hayâtını murâd buyurdukda hiçbir kimse izâlesine muktedir olamaz diyerek semt-i maksûduna gitmişdir. Ayasofya'nın hîn-i inşâsında gâyet cesîm kazganlar ile arpa kaynadılıb çamur ve harc için su yerine isti'mâl olunur idi ve kireç ve istiridye ve kavak ağacı kabuğu ve diğerr ba'zı şeyler sahk ve mezc ile bir nev' ma'cûn i'mâl ve taşların araları bununla sıvanub tahkîm olunur idi.

(Prokoyus) nâm müerrihin rivâyetine nazaran Ayasofya'nın masârıf-ı inşâyesine medâr olmak üzere İmparator-ı müşârun-ileyh muvazzaf olan hocaların bile ma'âşlarını tenzîl eylemiş ve (Zonara) nâm müerrihin beyânına göre su bendlerinin kurşununa varınca ahz eylemişdir. Duvarın zemînden iki arşın irtifâ'ına kadar inşâsıçün dört yüz elli iki kantâr altûn sarf olunduğunu ve bir mikdâr toprağa hayli meskûkât karışdırılıb akşâm üstü amele paydos idecekleri vakit işbu toprağı eşüb ve buldukları altûni bahşîş olarak alub memnûnen hânelerine gitdiklerini sâlifü'z-zikr (Kodinos) nakl eylemişdir. İmparator binânın bir ân evvel hitâm-pezîr olmasını istediğinden her gün bi'z-zât mahall-i binâya gelüb ameleyi teşvîk eyler idi. Diğerr bir rivâyete göre iki taraftaki kemerler hitâm buldukda, İmparatorun emriyle ameleye nukûd-ı vâfire tevzî' olunmuşdur. Bir gün amele takımı mi'mâr (İgnatyus)un on dört yaşında bir oğlunu âlât ve edevâtlarının muhâfazasıçün binânın üzerine bırakub ta'âm itmeğe gitdiklerinde sarây hademesi kıyâfetinde kırmızı yanaklı ve beyâz libâslı bir zât zuhûr idüb binâ-i Allâhı niçün çabuk bitürmüyorlar ve cümlesi birden niçün birağub ta'âma gitdiler diye merkûm çocuğa itâb ile hitâb itdi. Çocuk kemâl-i havf ve dehşetle efendim şimdi avdet ideceklerdir diye cevâb virdikde git çabuk çağır gelsünler dimiş ise de çocuk beklediği edevâtı sirkat iderler havfiyla yerinden hareket itmemiş olduğundan şahs-ı merkûm bir kat daha izhâr-ı hiddetle git şunlara haber vir bu binânın mensûb olduğu hikmet-i bâliğa-i ilâhiye hakkıçün sen gelinceye kadar bir yere gitmem didikde derhâl çocuk gidüb vukû'-ı hâli pederine hikâye ve pederi dahi İmparatora beyân eyledi. Müşârun-ileyh hareket-i mezkûreyi hademesinden birinin mizâhına haml ile bunların cümlesini celb ve çocuğa irâe itmiş ise de çocuk bunlardan hiçbirini tanımadığından şahs-ı merkûmun min-tarafı'llâh meb'ûs bir melek olduğuna zihâb ile îfâ-yı merâsim-i şükrâniyyet itmişdir. Ol vakte kadar İmparator işbu kiliseye ne tesmiye ideceğini düşünmekde iken şu vak'a üzerine Ayasofya tesmiyesine karâr virmiş olduğu mervîdir. İmparator ile a'yân-ı memleket beyninde bu husûs tezekkür olundukda güyâ melek-i mezkûr yemîni iktizâsınca çocuk gelmedikce bir tarafa gitmeyeceğinden ve bu vechle dâimâ orasını muhâfaza ideceğinden bir daha Ayasofya'ya uğramamak için çocuğun İstanbul'dan teb'îdine karâr virilmiş ve taraf-ı İmparatorîden birçok atıyyeler ile taltîf olundukdan sonra çocuk adaların birine gönderilmişdir. İşte şu sebebe mebnî Vizandiyus ya'nî İstanbul sekenesi melek-i mezkûrun Ayasofya muhâfazasına devâm itdiğini i'tikâd iderler idi.

Ayasofya'nın esâsı vaz' olunduğu günden resmen küşâdı gününe kadar beş sene on bir mâh on bir gün mürûr idüb ve levâzımât-ı inşâiyyesi dahi yedi sene on mâh ve alâ-rivâyeti uhrâ on yedi sene zarfında cem' ve tedârik olunmuştur.

Ayasofya'nın inşâsına seksen ve diğeri bir rivâyete göre üç yüz yirmi kantâr altûn sarf olunub müteah-hirînden birisi dahi masârîf-ı mezkûre zamânımız meskûkâtına nisbetle on üç milyon İngiliz lirasına bâliğ olacağını hesâb eylemiştir. Ayasofya mîlâdın beş yüz otuz sekiz senesi şehri Kânûn-ı Evvelinin yirmi ikinci günü resîde-i hadd-i hitâm olub teşekküren İmparator tarafından bin sığır ve bin koyun ve altı yüz geyik ve on bin tavuk ile birkaç bin tuyûr-ı sâire zebh ve fukarâya otuz bin kîle hinta ve külliyyetli nukûd tevzî' olunduktan sonra İmparator dahi hâzır olduğu hâlde gâyet mutantan olarak resm-i küşâdı icrâ kılınmıştır.

İstanbul'da 556 ve 557 senelerinde mütevâliyen hareket-i arz vukû' bulub bâ-husûs 557 senesi Teşrîn-i Evvelinde zuhûra gelen zelzele (Tiofanos) nâm mü[v]errihin kavline nazaran tamâm on gün devâm ide-rek harâbiyyet-i azîmeyi mûcib olub bu sırada Ayasofya'nın kubbesi dahi münhedim olmuş olduğun-dan Mayısın yedinci Salı günü sâ'at beşde ya'nî küşâdından yirmi sene sonra kubbe ta'mîr olunur iken mihrâbın şark tarafı yıkıldığından kürsî ile mihrâbın ön tarafı harâb olmuş idi. Bâlâda mezkûr (Kodinos) un rivâyetine göre Ayasofya'nın resmen küşâdından on yedi sene sonra İmparator-ı müşârun-ileyh (Jus-tinyanus)un yeğeni (Justinus) kâ'id-i sandâlf-i hükûmet olduktan iki sene sonra kubbesi yıkılarak gâyet musanna' yapılmış olan kürsî ile diğeri bazı mahalleri harâb olmuş ise de kemer ve direklerine ve sâir taraflarına bir güne zarar isâbet itmemiş idi ve kubbenin sebep-i inhidâmı (Justinus) tarafından taharrî ve tahkîk olunduktan derece-i irtifâ'ı hadd-i lâyıkından ziyâde olmasından neş'et eylediği anlaşıldığından hadd-i i'tidâlde inşâ itdirilmiştir. Sâir Bizantin mü[v]errihleri (Kodinos)un işbu rivâyetinicerh itmişlerdir. Her ne hâl ise ta'mîrât-ı mukteziye tekâmül olduktan sonra 562 ve alâ rivâyetin 563 senesi Kânûn-ı Evveli-nin yirmi dördüncü günü ya'nî inhidâmından beş sene mürûrunda tekrâr resm-i küşâdı icrâ olunmuştur. Karn-ı tâsi' evâhîrinde (Vasilyus) zamân-ı saltanatında binânın oturmasıyla cihet-i şarkıyyesi müşrif-i in-hidâm olduğundan duvarının dört tarafına payandalar vaz'ıyla tahkîm olunmuş ise de sekiz yüz altmış yedi senesi Kânûn-ı Sânisinde vukû' bulan şiddetli hareket-i arzda duvarların çok yerleri inhidâma yüz tutmuş idi.

698 sene-i mîlâdiyesinde İmparator (Mihail) alâ-tarîki'l-hediyye Venedik Dukasından aldığı makineli çana mahsûs Ayasofya'nın cânib-i yemîninde el-ân meşhûd olan kuleyi inşâ itdirmiş ise de İstanbul feth olduğunda mezkûr çan oradan indirilüp eridilmiş ve nuhâs yerine isti'mâl olunmuştur (Leon) nâm mü[v]errihin rivâyetine göre 579 senesi Teşrîn-i Evvelinin yirmi beşinde misli nâ-mesbûk gâyet şedîd bir hareket-i arz vukû'uyla Ayasofya'nın üst tarafı ile sağ tarafındaki kemeri yıkılmış ve ol vakt İmparator bulunan (Vasilyus) ta'mîr itdirmiştir 1204 senesinde İstanbulu Frenkler istilâ itdikde Ayasofya Katolik Başkilisesi ittihâz olunub tâife-i mezkûrenin buradan hurûcları târîhi olan 1261 senesine kadar o hâl-de kalmış idi. (Dustiyeus) ve (Hunyatis) nâm mü[v]errihlerin rivâyetleri üzere Frenkler hîn-i istilâlarında vukû' bulan gasb ü gâretleri sırasında Ayasofya derûnunda bulunan iki altun buhurdânlık ve şam'dânı ve elsine-i muhtelif üzere olan birçok kütüb-i mu'tebereyi ve ruhbân elbisesini ve sâir zî-kıymet eşyânın cümlesini gâret iderek memleketlerine nakl itmişlerdir. Hattâ el-yevm Venedik şehrinde (San Marko) nâm caddede mevzû' meşhûr esbler Ayasofya'dan me'hûz eşyâdandır.

Ayasofya'nın müddet-i medîde ta'mîr görmediğinden 1317 senesinde mihrâbın yesâr tarafı müşrif-i harâb olduğundan ol vakt İmparator bulunan İkinci (Andronikos) ta'mîrine ibtidâr itmiş ve tâ esâsından payandalar yürüdüleb tahkîm olunmuş ve İmparator-ı müşârun-ileyh vâlidesinden kendisine intikâl iden

mîrâsın cüz-i a'zamını bu yolda sarf eylemiştir. 1345 senesinde bir gece nisfû'l-leylde havâ açık olduğu ve hareket-i arz ve sâir âfâtdan bir eser olmadığı hâlde mihrâb tarafındaki kemerler kâmil münhedim olarak etrâfını tahrîb itmiş ve bu vak'adan bi'l-cümle İstanbul ahâlîsi aşırı mahzûn ve müteessir olmuş olduğundan zükûr ü inâs umûmen ta'mîrine mübâşeret ve gece gündüz gayret iderek otuz günde itmâm itmişlerdir. 1346 senesinde Beşinci (İoannis) ile vâlidesi (Anna) ikisi birlikde hükûmet itdikleri esnâda birbirini müte'âkib zuhûr iden hareket-i arzdan nâşî Ayasofya ziyâde harâb olduğundan gerek İmparator (İoannis Katakozinosun) resm-i tetevvücü ve gerek müşârun-ileyh (İoannisin) kerimesi (Eleni)nin nikâhı (Velaherna) Kilisesinde icrâ olunmuş ve fakat ba'dehu mûmâ-ileyhimâ (Anna) ile (Katakozinos) ta'mîr itmişlerdir.

Ebu'l-Feth Sultan Mehmed Hân-ı Sâni hazretleri İstanbulun Rumeli ve Anadolu taraflarını zabt ve istilâ itdikden sonra 1453 senesi Mayısın yirmi dokuzuncu günü İstanbulun dahi fethi müyesser oldukda Ayasofya, câmi' hey'etine girmiştir.

(Vizandos) müerrihlerinin rivâyetine nazaran Ebu'l-Feth Sultan Mehmed Hân tâbe serâhu hazretleri belde-i tayyibeyi âverde-i kabza-i teshîr itdikde doğruca Ayasofya'ya sevk-i semend-i azîmet ve derûn ü bîrûnuna havâle-i nazar-ı dikkat buyurub metânet ve zerâfeti mûcib-i ta'accüb ü hayretleri olmuştur. Ol esnâda ehl-i İslâmdan bir şahsın döşeme mermerlerini şikest ile meşgûl olduğunu görüb sebebinin suâl buyurdular. Ol dahi nâil-i ecr ü sevâb olmak içündür didikde hazâin ve üserâ size kifâyet ider. Şehrin ebniyesi benimdir diyerek muhrib-i merkûmu ibreti lî's-sâirîn katl ve cesedini câmi'den ihrâc itdirdi. Eim-me-i şâhânelerinden birine kürsîye çıkub ezân okumasını emr itmiş ve müte'âkiben ikâme-i salât olunub andan sonra Ayasofya İslâma mahsûs olmuştur.

Müerrihîn-i İslâmiyeden Evliyâ Çelebinin rivâyetine göre Ebu'l-Feth hazretleri İstanbulun fethini müte'âkib teşekküren iki rek'at namâz kılmak niyetiyle Ayasofya Kilisesi'ne girmek istedikde içinde ve cevâni-b-i erba'asında sâkin olan ruhbân Ayasofya'ya kapanub ve asker-i İslâma zenberek ve tüfenk yağdırub alarga itdiler. Ebu'l-Feth asker-i İslâm ile üç gün üç gece azîm cenk iderek elli üçüncü gün Ayasofya dahi feth olundu. Cümleden evvel Sultan Mehmed Hân hazretleri Ayasofya derûnuna girüb livâsını mihrâb mahalline dikdi ve ibtidâ ezân-ı Muhammedîyi kendi tilâvet itdi ve alâmetim olsun deyu Ayasofya kubbesinin ortasına bir tîr-i çâr-cenâh atdı. Hâlen alâmet-i tîr nümâyândır ve sol ağalarından birisi sağ elini hûn-ı maktûlîne bulayub Sultan Mehmed Hân huzûrunda bir beyâz mermere sürdü el-ân kanlı nicesinin nakşı türbe kapısından içeri girerken karşı köşede beş adım kaddi yerde zâhirdir.

Ayasofya câmi'e tahvîl olunduktan sonra târîhce şâyân-ı tahrîr vukû'âtı pek azdır. Bin beş yüz yetmiş üç sene-i mîlâdiyesinde (Nafpakat) nâm mahalde Devlet-i Aliyye ile Nemçeli beyinde vukû' bulan muhârebe-i bahriyeden sonra Sultan Selim-i Sâni Ayasofya'yı ta'mîr ve tarz-ı nevîn üzere dört minâre inşâ itdirmiştir. Ol vakte kadar Ayasofya derûnunda cânib-i yesârdan her birinin tûlü altı ve arzı beş buçuk arşın ve murabba'u'ş-şekl dört mermer levha mevcûd olub her biri bir somakî sûtûn üstünde mevzû' ve üzerlerinde bin yüz on altı senesinde İmparator (Manuel)in ba'zı mesâil-i mezhebiyyeye dâir cem'iyet-i ruhbâniyye karârı hakkında bir kıt'a tasdîknâmesi mahkûk idi. Bin beş yüz yetmiş üç senesi şehir-i Eylülünde Sultan Selim-i Sâni hazretleri Ayasofya'yı teşrîf ile zikr olunan levhalar meşhûdları oldukda bunlar nedir diye suâl buyurub Rumca ba'zı ibârât olduğu arz-ı ifâde olunmağla bâ-irâde-i seniyye Patrik Efendiye haber irsâliyle lîsân-ı mezkûra âşinâ bir adam celb olunub meâli Sultan Selim hazretlerine tercüme ve ifâde kılındı. Bunun üzerine ulemâ-yı asrın tensîbiyle müşârun-ileyh hazretleri levhaların tenzîl olunmasını emr idüb fakat indirirken üçü şikest oldu. Sağlam kalan birisini pederlerinin türbe-i şerîfeleri üzerine vaz' itdirmiştir. Muahharan hareket-i arzdan Ayasofya'nın şark tarafında vâki' kemeri şakk olmuş

olduğundan müşârun-ileyh hazretleri ta'mîr ve tahkîmine sarf-ı himmet buyurmuş ise de ömrü vefâ itmeyüb vefâtları vukû' bulduğundan Sultan Murad-ı Sâlis hazretleri ta'mîrini itmâm ve dâhilen ve hâricen tezyînine ihtimâm buyurmuştur.

Ayasofya andan sonra ta'mîr görmemiş ve çok yerleri muhtâc-ı termîm bulunmuş olduğundan Sultan Abdülmecid Hân aleyhi'r-rahmetü'l-Gufrân hazretlerinin sâdir olan emr ü irâde-i seniyyeleri mücebine meşhûr İtalyalı Fosati nâm mi'mâr ma'rifetiyle sûret-i muhkemede ta'mîr ve bin sekiz yüz kırk dokuz senesi Temmuzun birinci Cum'a günü tekâmül olunarak hâkân-ı müşârun-ileyh hazretleri Ayasofya'nın küşâdî günü teşrîf ve mi'mâr ve ameleyi atâyâ-yı seniyye ile tatyîb ve taltîf buyurmuş ve bunun bir yâdigârı olmak üzere bir tarafında Ayasofya'nın resmi ve diğer tarafda tuğrâ-yı garrâ-yı mülûkâneleriyle müzeyyen bir madalya darb ile merkûmlara i'tâ eylemişlerdir. Ta'mîrât-ı mezbûre iki sene mümtedd olub rivâyet-i vâkî'aya göre yirmi bin kîse masârif olmuştur. Ayasofya Vizandiyus zamânında İmparator ve Patriğin nasb ve azli ve mesâil-i mezhebiyye ve buna mûmâsil husûsât-ı sâire içün meclislerin mahall-i müzâkeresi olduğu gibi nev'-i benî beşerin âsâr-ı cesîmesinden ma'dûddur.

Ayasofya'nın şekli bahsine gelince murabba' olub Fransalı Mösyö Şövalye'nin hesâbına nazaran tûlü Alman kademiyle iki yüz yetmiş ve arzı iki yüz kırk, İngiliz Mösyö Dalavay'ın kavline göre tûlü iki yüz altmış dokuz arzı iki yüz kırk üç kadem ve kubbenin irtifâ'ı seksen yedi zirâ' ve altı rub' ve Şövalye'ye göre yüz altmış beş kademdir ve binâberîn Ayasofya Câmi'-i şerîfi tûlen Roma'da vâkî' (San Petro) Kilisesi'nden üç yüz kırk bir ve arzen on beş ve irtifâ'en iki yüz bir kadem ve Londra'da vâkî' (San Polos) Kilisesi'nden tûlen iki yüz beş ve irtifâ'en otuz altı kadem küçük ise de arzen Ayasofya San Polos'dan kırk kadem vâsî'dir.

3. Sonuç ve Değerlendirme

Yukarıda Fardis ve Kostantinidi'ye ait Ayasofya Camii ile ilgili makalelerin transkripsiyonu verilmiştir. İstanbul'un kapılarını İslam'a ve Türklüğe açan Fatih Sultan Mehmed'e ait VGM Arşivinde bulunan 875 (1463) tarihli vakfiyeyi inceleyecek olursak;

- 1- Vakfiyede, Allah'ın yardımı ve kolaylaştırması, evliyaulahın imdadı, Akşemseddin'in müjdelediği üzere İstanbul'un elli bir günlük bir kuşatmadan sonra fetholunduğunu,
- 2- İstanbul'dan sonra padişahın on yıl süre ile fetihlere devam ettiği ve bu fetihlerde padişahlar ve diğer devlet adamlarınca elde edilen ganimetlerle İstanbul'da mescitler, medreseler, hangahlar, imaretler yapılarak şehrin imar edildiği ve tekke, mescit ve camilerde gülbank-ı Muhammedî'nin (ezanın) kubbelerde yankılandığı, insanoğluna yaratıcı tarafından bahşedilen akıl nimeti ve zekânın kullanılmasının öneminin vurgulandığını,
- 3- İstanbul'un imarı için Anadolu ve Rumeli'de bulunan ashab-ı sanayi ve ehl-i hirefin (meslek erbabının) İstanbul'a gelmesi için hükümler salındığını,
- 4- Fethin cihâd-ı asgar (küçük cihat) olduğu, asıl cihâd-ı ekberin (büyük cihat) imar, inşa ve hayrat eser meydana getirerek yaşanılacak şehirler oluşturmak olduğunu,
- 5- İstanbul'un bir ilim ve ulema merkezi haline getirilmesinin, hedeflendiğini görmekteyiz.

Vakfiyede; "Ümitvârım ki feth-i mezbûr tâ kıyâm-ı kıyâmet elsine-i âlemiyânda mezkûr ve kütüb ü sahâ-yifte alâ vechi't-tafsîl muharrer ve mastûr ola" ifadesiyle de fethin kyamet gününe kadar yaşayanların dillerinde dolaşacağından ve muteber kitap ve yazılarda tafsilatıyla yer alacağı ve kayıtlı olacağından padişahın ümitvar olduğu zikredilmektedir.

Buradan hareketler vakfiyeyi incelediğimizde vakıf kurucusunun; hayrat olarak *Kiliseden tahvil edilerek tamir ve ihya edilen Ayasofya Camii¹, Mevlânâ Molla Zeyrek Camii, Eski İmaret Mescidi, Kalenderhane Mescidi, Galata (Molla Arap) Camii, Silivri Camii ile yeniden inşa edilen Şeyh Vefa Mahallesi Camii (Şeyh Vefa Camii), Rumeli Hisarı Camii, Yeni Camii Mahallesi Camii (Fatih Camii), Sahn-ı Seman Medreseleri, Tetimme Medreseleri, Fatih Camii civarında imarethane ve ziyafethane ile darüşşifa vakfettiğini anlıyoruz. Bu eserlerden önceden kilise iken tamir ve ihya edilen Ayasofya, Molla Zeyrek, Galata (Molla Arap), Silivri'de camileri ile sultan tarafından bizzat inşa edilen Cami-i Cedid (Fatih Camii), Şeyh Vefazade Camii ve Rumelihisarındaki camilerin farz, vacip, nafile ve diğer ibadet ve taatlerini yerine getirmek üzere cümle mümin ve müminelere tahsis edildiği, Eski imaretin beş vakitte namaz kılınmak ve ibadet etmek için mescit olarak fonksiyonlandırıldığını, Kalenderhane denilen yere/mescide ise fukara, gureba, miskinler, gelip, gidenler için toplanma ve ayın/ibadet mekânı olarak zaviye hüviyeti verildiği belirtilmektedir.*

Ayasofya Cami başta olmak üzere diğer hayrat eserlerin bakım, onarım, görevli giderleri için Fatih Sultan Mehmed Han İstanbul ve Trakya bölgesinde 35 köy, mezraa ve meranın yanısıra binlerce dükkan, onlarca çarşı, menzil, bostan ve bahçeyi vakfeylemiştir. Vakfedilen akarlar sayesinde tarihi süreçte hayrat eserlerin yaşatılması temin edilmiştir. Yine vakfiyelerde Ayasofya Camii ve diğer hayrat eserlerde bazı hizmetlerin yapılmasını şart kılan yüzlerce vakfiyeye de rastlamak mümkündür. Bu sebeple Ayasofya Camii ve diğer eserler Fatih Sultan Mehmed başta olmak üzere hamiyet-perver Türk insanların da vakfı olarak değerlendirilmelidir.

Ayrıca İstanbul'a Fatih'in gözüyle bakılması lazım gelir. İstanbul Osmanlı vakıf şehirciliğinin dürri yektasıdır. Bu sebeple bütün vâkıfları ile ele alınmalıdır. Bu manada bütün vakıfların iradelerinin bi-hakkın gerçekleştirilebilmesi için çareler aranmalıdır. Yine vakfiyede Fatih Sultan Mehmed'in belirttiği üzere İstanbul'u ilim, irfan merkezi, yaşanılabilir, göze ve gönüle hitap eden bir şehir yapmak, fethin sembolü olan eserlere asli fonksiyonlarının verilmesi için çaba sarfetmek, vâkıfın eserlerinin vakfiyesine/vasiyetine uygun olarak kullanılmasını temine çalışmak, sadece İstanbul'da değil Anadolu'da yaşayan her müslüman Türkün ve toplumun diğer kesimlerinin ana görevidir.

Yukarıda makalelerde de belirtildiği üzere Ayasofya Cami, Fatih Sultan Mehmed'in sancağı diktiği, kubbe ve nişan olmak üzere bir ok attığı ve ilk ezanı kendisinin okuduğu fethin sembolü bir mekan olduğu gibi, vakfın bir hayratı olarak kıyamete kadar cami olarak kullanılmasını şart kıldığı kutsal bir emanettir. Bu sebeple konuya hem hukuki hem de vicdani olarak bakmak ve buna göre değerlendirmeler yapmak gerekir.

Netice olarak Ayasofya Camii Fatih'in diğer eserleri gibi bir vakıf eser olup, fethin tarihi olan 1453 tarihinden tamir için kapatıldığı 1932 tarihine kadar 479 sene cami olarak kullanıldığı gibi, kurulan bazı vakıfların şartları gereği yüzyıllarca eğitim hizmeti de verilen bir mektep/medrese görevini de ifa etmiştir. Yüzyıllar boyu caminin bakım onarımları da vakıflarca yerine getirilerek eserin günümüze kadar intikali de sağlanmıştır.

1 Vakfiyenin bu kısmında, Ayasofya'nın kısa bir tarihçesi şu şekilde yer almaktadır: "...bikâ-i hayrâtdan biri dâhil-i Kostanti-niyye'de Saray-ı Sultânî kurbında Ayasofya dimekle ma'rûf kenisedir ki ol-mürebbi-i ahâlî hîn-i fethden evvel ibâdet itdükleri makâm-ı âlîdür. Hazret-i İsa alâ nebiyyinâ ve aleyhi's-salât u ve's-selâm zamânında saltanat-ı Rum padişâhzâdelerden bir ma'sûma intikâl idüb ol dahi marîz olmakla ahvâl-i ra'îyyet ve umûr-ı memleketde ihtilâl ve dîn u devletlerine zevâl ihtimâli gâlib-i hâl olmak görinüb vâlidisi Sofya nâm *hâtin Hazret-i İsa*'ya gönderüb duâ-yı hayrları sebebi ile *şifâhâne-i* gaybdan ilâc-pezîr belki millet-i *İsevîyyede* nâmdâr bir pâdişâh-ı dirîğ olub vâlidisi *şükri-i* ni'met-i sıhhat-i veledi için binâ eyledüğü kütüb-i tevârihde mezkûrdur".

Tarihçe-i Ayasofya

Yahya Kemal'in Ayasofya Camii ve Topkapı Sarayı Hırka-i Saadet Dairesi'ni gezdikten sonra 30 Mart 1922 tarihli *Tevhid-i Efkar* mecmuasında; "Bu devletin iki manevi temeli vardır: Fatih'in Ayasofya minaresinden okuttuğu ezan ki hâla okunuyor!, Selim'in (Yavuz Sultan Selim) Hırka-i Saadet önünde okuttuğu Kur'an ki hâla okunuyor" sözü bu mekanlarda yüzyıllardır süren geleneği ve uygulamayı ortaya koyması açısından oldukça önemlidir.

Vakfiyede, Osmanlı padişahları içerisinde, ilim ve marifeti, fen ve sanatı himaye etmekle temayüz eden Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul özelinde medeniyet tasavvurunu da bütün detayıyla görmekteyiz. Bu sebeptendir ki, Fatihi, fethi, Ayasofyayı, anlamak ve bir modern, yaşanılabilir, manevi bir ruha da sahip İslam şehri nasıl olmalı? Sorusuna cevap verebilmek için Fatih Sultan Mehmed Han'ın vakfiyelerini ve hizmetlerini tam manasıyla öğrenmek ve öğretmek durumundayız.



Ayasofya Caminin Görünüşü

Kaynakça

Fardis. "Ayasofya". *Mecmua-i Fünun*, (Sayı: 32), 295-302.

_____ "Ayasofya". *Mecmua-i Fünun*, (Sayı: 33), 346-354.

Kılıç, Musa (2009). Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836-1876). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi. Ankara.

Kostantinidi. "Tarih-i Ayasofya". *Mecmua-i Fünun*, (Sayı: 37), 266-271.

_____ "Tarih-i Ayasofya". *Mecmua-i Fünun*, (Sayı: 38), 220-229.

_____ "Tarih-i Ayasofya". *Mecmua-i Fünun*, (Sayı: 44), 80-84.

Yahya Kemal (1922). "Ezan Ve Kur'ân". *Tevhid-i Efkâr Mecmuası* (30 Mart 1922), s. 8-9.

Fatih Sultan Mehmet Vakfiyesi, VGMA, D. 1373.